

BIULETYN

KOŁA MIŁOŚNIKÓW DZIEJÓW GRUDZIĄDZA
KLUB „CENTRUM” SPÓŁDZIELNI MIESZKANIOWEJ

Rok XV: 2017

Nr 41 (538)

Data odczytu: 20.12.2017 r.

Data wydania: 20.12.2017 r.

1086. spotkanie

Edward Wiśniewski

Rogoźno Zamek i wieś

Wwidłach granicznych rzek Ossy i wpływającej do niej rzeczki Gardęgi na wysokim wzniesieniu mieścił się w średniowieczu stary gród słowiański. Krzyżacy porządkując teren wzniesli w latach 1250-1260 drewnianą warownię otoczoną wałami ziemnymi i fosą. Niemiecka nazwa miejscowości to Roggenhausen. Ślady tej warowni archeolodzy z Grudziądza odnaleźli w pobliżu zamkowej wieży.

Budowę murowanego zamku rozpoczęto dopiero w 1275 r. Osadzono w nim załogę krzyżacką z komturem Winandem. Było to jedyne przejście przez Osę do Pomezanii.

Za czasów Wielkiego Mistrza Zakonu Krzyżackiego Siegfrieda von Feuchtwagena (1309-1213) odbyła się generalna kapituła z udziałem 51 komturów. W tym czasie Rogoźno Zamek musiał być piękną siedzibą, skoro sam cesarz Karol IV zapragnął ją nabyć. Do tego jednak nie doszło. W 1335 r. komturstwo przekształcono na wójtostwo, które miało bezpośrednią styczność z siedzibą Wielkiego Mistrza w Malborku i reprezentowało kilka komturstw. Wójtostwo był to urząd administracyjny z pisarzami, który załatwiał sprawy biurowe. Panował wówczas język niemiecki, natomiast w komturstwach byli mniej wykształceni rycerze, a nawet analfabeci.

Rogoźno. Próba rekonstrukcji zamku

Po zwycięstwie pod Grunwaldem (15 VII 1410) wojsko polskie, pładując Ziemię Chełmińską, opłamało także Rogoźno. Na zamku został osadzony najemny rycerz z Czech Hinčka. W wyniku Pokoju Toruńskiego zamek przeszedł pod panowanie Zakonu, ale już w 1414 r. wojska sprzymierzone z wojskiem polskim (zwanym królewskim) po-

nownie go zdobyły. Po wydarzeniach wojny trzynastoletniej 1453-1466 miejscowość została opanowana przez wojska Związku Pruskiego.

Ostatni wójt rogoźnieński Eglof von Rosenberg przed opuszczeniem zamku kazał podpalić zabudowania.

Po 1590 r. Rogóźno było starostwem niegrodowym później siedzibą ekonomii królewskiej.

W 1626 r., w czasie najazdu Szwedów, król Gustaw Adolf kazał wypróbować skuteczność działania swoich dział armatnich i m.in. w celu zniszczenia murów. Chociaż zamek rogoźnieński utracił wartość militarną, był nadal zamieszkiwany przez ludność, aż do rozbiorów.

W 1775 r. król pruski Fryderyk II nakazał jego rozbiórkę, a cegły przekazano na budowę twierdzy w Grudziądzu. Z domu konwentualnego zachowały się tylko relikty do 2 m wysokości. W pierwotnym podzamczu zachowało się więcej szczegółów z budowy średniowiecznej. Przede wszystkim góruje tu wieża bramna wysokości 28 m z przejazdem zamkniętym broną, zachodni mur skarpy z narożną basztą oraz przelamany most oddzielający pierwsze podzamcze od drugiego. Natomiast po 22 basztach nie ma śladu. W 1911 r. wieżyczka narożna została odbudowana, a w 1934 r. ruiny zamku rogoźnieńskiego zostały uznane jako zabytek. W 1942 r. odsłonięto częściowo fundamenty zamku górnego. W 1956 r. zabezpieczono dachy na wieży bramnej i odnowiono budynki gospodarcze na przedzamczu zewnętrznym. Obecnie teren ten został zamknięty, ze względu na brak środków finansowych. Mostek łączący obydwie przedzamcza jest mocno zniszczony.

Opis zamku.

Zamek był murowany z użyciem glazów narzutowych. Stał na stromym wzniesieniu w widłach rzeki Ossy i jej dopływu – rzeczki Gardęgi, na miejscu dawnego grodu słowiańskiego. Tylko od strony północnej był swobodny dostęp do zamku. Pozostałe strony zamku były strome. Sam zamek wzniesiony był w kształcie czworoboku i przylegało do niego górne przedzamcze w kształcie trapezu. Obie poziome warownie oddzielała fosa. Poniżej zamku było usytuowane rozległe przedzamcze. Krzyżacy planowali w przyszłości założyć miasto w nazwie Filiow, jednak ono nigdy nie powstało.

Zamek właściwy.

Budynki były skupione wokół dziedzińca wewnętrznego. W skrzydle południowym znajdowała się kaplica i kapitułarz. Przepuszczalnie z miejscowej kaplicy pochodzi rzeźba Madonny szafkowej z końca XIV w., obecnie w zbiorach Germanisches Nationalmuseum w Norymberdze. W skrzydle zachodnim był refektarz. Od strony południowej zamek był strzeżony przez podwójny mur obronny. W narożniku była zbudowana wieża obronna. W części południowo-zachodniej pobudowano dom konwentu.

Na placu przedzamcza wewnętrznego, przy murze północno-wschodnim stała kwadratowa wieża bramna o 7 kondygnacjach, poprzedzona szyją. W jej prze-

dłużeniu znajdował się most, w części zwodzony i na filarach, który oddziela przedzamcze wewnętrzne od zewnętrznego. Zachował się do dziś w złym stanie. Dolna część wieży jest nieco szersza od południowego wschodu i północno-zachodniego. Kondygnacja jest wydzielona uskokiem. Powyżej w 5 kondygnacjach biegły trójki smukłych ostrołukowych blend z oknami szczelinowymi i szerokimi oknami zamknięte odcinkowo. Ruiny zamku znajdują się na terenie rezerwatu przyrody Rogóżno Zamek.

Zewnętrzne przedzamcze.

Na wschodnim odcinku obwodowego muru była cylindryczna baszta narożna ze strzelnicami. Przedzamcze było otoczone murem obwodowym, którego fragmenty zachowały się. Od wschodu była fosa wzmocniona wieżą, basztami i dwiema bramami. Największa zabudowa skupiała się przy bramie zwanej lasińską. Mieściło się tu całe zaplecze zamku. Były tam stodoły, spichrze, browar, słodownia, stajnie, obory, warsztaty i budynki mieszkalne dla służby. Była również kaplica z cmentarzem, otoczona murem. Drugi wjazd prowadził przez wieżę bramną, która posiadała trzy kondygnacje, z izbą furtianą oraz dwoma pomieszczeniami na piętrach. Do naszych czasów przetrwały fragmenty murów. Na rogóżnieńskim zamku stoją do tej pory: brama wjazdowa i cylindryczna wieża zewnętrznego muru obwodowego. Zamek wysoki stanowi obecnie całkowitą ruinę.

Zaopatrzenie.

Działalność ekonomiczna była podporządkowana celom militarnym Zakonu Krzyżackiego, kierowanym przez władze w Malborku. Prowadzono gospodarkę wielokierunkową rolniczo-hodowlaną. Ta tendencja uwidoczniła się w latach przed wybuchem Wielkiej Wojny z zakonem w 1410 r. Od 1376 do 1407 r. w folwarkach rogóżnieńskich hodowano najwięcej owiec, świń, koni i bydła. W zakresie płodów rolnych przeważało żyto a z warzyw groch. Zapasy gromadzono w spichrzach. Konie stanowiły w tym czasie szczególne bogactwo. Określano ich wiek, przydatność do różnych czynności, rozwój itp. W 1408 r. stadnina koni miejscowego wójta Fryderyka von Wenden liczyła 445 koni. Na podstawie zapisów dokładnie wiadomo ile i jakie konie były zaliczane do transportu, taborów, prac ornych a jakie dla rycerstwa w czasie ataku na wroga. Do zwiadu używano koni lekkich.

Za panowania starostów polskich przebudowano pomieszczenia gospodarcze na folwarki. Do obwodowych murów przybudowano brakujące budynki gospodarcze i dwór w połowie XIX w.

W 1868 r. istniały jeszcze na zamku i przedzamczu 42 budynki i było 14 domów mieszkalnych. Obecnie została okazała wozownia, budynki gospodarcze po PGR. Współcześnie teren zamku jest w rękach prywatnych.

Wieś Rogóżno.

Leży w odległości 8 km od Grudziądza i 1 km na północ od ruin zamku. Wieś była lokowana już w 1288 r. jako własność krzyżacka a później za panowania starostów polskich jako królewska. Obecnie jest gminą, usytuowaną na kilku wzgó-

rzach. Przy szosie przelotowej istnieje XIV-wieczny kościół p.w. św. Wojciecha, zbudowany z kamienia polnego, uzupełnionego cegłą, typu salowego z niską, szeroką wieżą, w stylu barokowym i kryta chelmem ostrosłupowym. Kościół był dwukrotnie niszczone przez Szwedów, kilkakrotnie odrestaurowany. W XVIII w. użyto cegieł z pobliskiego zamku. Kościół wewnątrz wydaje się mniejszy, ponieważ ma mury o grubości 2 m. Wystrój jest barokowy, skromny (bez ambony), ale przytulny. Według Narodowego Spisu Powszechnego (marzec 2011 r.) wieś liczyła 428 mieszkańców. Jest czwartą co do wielkości miejscowością gminy Rogóźno.

Literatura:

- *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 11, *Województwo bydgoskie*, pod red. Tadeusza Chrzanowskiego i Mariana Korneckiego, z. 7, *Powiat grudziądzki*, Warszawa, Instytut Sztuki PAN, 1974.
- Ryszard Boguwolski, Andrzej Kola, *Zamek pokrzyżacki w Rogóźnie*, Grudziądz, Urząd Gminy w Rogóźnie, Muzeum w Grudziądzu, 1997, ISBN 83-901717-8-3.
- Andrzej Pabian, Waldemar Rozynkowski, *Zamki krzyżackie na ziemi chełmińskiej*, Toruń, Wydaw. Naukowe Scriptor, 1997, ISBN 83-905595-3-6.
- Ryszard Boguwolski, Lothar Hyss, *Zamki krzyżackie powiatu grudziądzkiego = Burgen des Deutschen Ordens im Kreis Graudenz*, Grudziądz, Muzeum w Grudziądzu, 2004, ISBN 83-88076-13-2.
- Ryszard Boguwolski, *Zamek konwentualny w Rogóźnie*, "Kalendarz Grudziądzki", ISSN 1427-700X, 13, 2009.

Uwaga: w załączniku – Słownik trudniejszych pojęć.

arkada – element architektoniczny składający się z dwóch podpór (kolumn, słupów, filarów) połączonych u góry łukiem.

baszta – element fortyfikacji średniowiecznych w postaci warownej wieży, zwykle częściowo wysuniętej przed linię murów obronnych i wzniesionej ponad ich poziom.

blenda – otwór ślepy; płytka wnęka w murze o kształcie arkady lub okna, stosowana zazwyczaj w elewacjach budynków jako element dekoracyjny, rzadziej ze względów techniczno-praktycznych – w celu odciążenia ściany przez zmniejszenie grubości muru.

dansker (gdanisko) – jeden z architektonicznych składników krzyżackich zamków warownych, występujący w formie wykusza lub baszty usytuowanej na zewnątrz linii murów obronnych i połączonej z zamkiem krytym przejściem mostowym; pełnił funkcję ustępu.

dormitorium – pomieszczenie sypialne w klasztorach i zamkach zakonów rycerskich.

elewacja – jedna z zewnętrznych ścian budynku wraz ze wszystkimi występującymi na niej elementami, lico budynku.

fasada – główna elewacja budynku odróżniająca się od pozostałych okazalnością, bogatszą kompozycją architektoniczną i dekoracyjnością, zawierająca zazwyczaj główne wejście do budynku.

flizy – płyty z kamienia, terakoty, szkła i innych tworzyw, używane w różnych epokach rozwoju architektury do wykładania posadzek i licowania ścian.

fosa – rów obmurowany z jednej lub z obu stron, suchy lub wypełniony wodą, otaczający z zewnątrz chroniony obiekt; jeden z najczęściej stosowanych we wszystkich systemach fortyfikacyjnych typów przeszkody.

ganek obronny – przejście w formie korytarza umieszczone w grubości murów skrzydeł zamkowych a także na murach obronnych, wsparte na słupach, filarach albo wspornikach, skąd rażono wroga.

gdanisko zob. dansker.

glif – skośne, płaskie ścięcie ościeży okiennych lub drzwiowych, umieszczonych w grubych murach, wykonywane w celu zwiększenia dostępu światła przez otwór okienny lub w celu poszerzenia przejścia przez otwór drzwiowy.

gród – w okresie przedhistorycznym osada usytuowana w miejscu trudno dostępnym, noszącym naturalne cechy obronności, otoczona palisadą lub wałem. W średniowieczu warowna siedziba księcia lub znaczniejszego rycerza, składała się z otoczonego wałem dworu mieszkalnego z wieżą drewnianą i kaplicą grodową. Do niego przylegało najpierw otwarte, później również obwarowane podgrodzie.

infirmieria – pomieszczenie w zamkach przeznaczone dla chorych.

inskrypcja – napis wykuty w kamieniu, albo wryty w metalu lub drewnie, umieszczany na budowlach, pomnikach, grobowcach, tablicach pamiątkowych, erekcyjnych, wotywnych itp.

kapitularz – sala zebrań, mieszcząca się w głównym skrzydle zamku obok kaplicy.

komtur – zwierzchnik krzyżackiego domu zakonnego, zarządca okręgu administracyjnego zwanego komturią.

konwent – zakonnicy zamieszkujący wspólnie w klasztorze, w Zakonie Krzyżackim zazwyczaj 12 rycerzy-zakonników.

kružganek – długi ganek usytuowany wzdłuż zewnętrznej ściany budynku, zazwyczaj obiegający dziedziniec z jednej lub kilku stron, w jednej lub kilku kondygnacjach, przykryty stropem lub sklepieniem krzyżowym, otwarty na zewnątrz arkadami filarowymi lub kolumnowymi.

laskowanie – gotycka dekoracja architektoniczna w postaci smukłych kamiennych prętów (lasek) o rozmaitych kształtach ich poprzecznego przekroju (profilach).

licowanie – pokrywanie zewnętrznych lub wewnętrznych powierzchni ścian lub muru.

luneta – odcinek sklepienia, zwykle poprzeczny w stosunku do głównego sklepienia pomieszczenia, mieszczący zazwyczaj w swojej płaszczyźnie czołowej otwór okienny lub drzwiowy.

maswerk – dekoracyjny element architektoniczny, charakterystyczny dla gotyku, stosowany do wypełniania ażurowych otworów okiennych, rozet, przezroczy, balustrad, wimperg i innych elementów architektury gotyckiej. Składa się z wykona-

nych w cegle lub kamieniu elementów geometrycznych – laskowań, kół, odcinków koła, stylizowanych trójliści, czteroliści, wieloliści i in.

międzymurze – przestrzeń między murem niskim, ocembrowującym fosę, a murem obronnym.

parcham – podwałe, pas ziemi o szerokości ok. 10 m, oddzielający podnóże obwodowych ścian zamku od krawędzi okalającej go fosy.

portal ozdobne wejście, architektoniczno-rzeźbiarskie obramowanie otworu drzwiowego. Portal gotycki charakteryzuje zamknięcie łukiem ostrym, rozbudowanie uskoków w głąb oraz niekiedy zastępowanie kolumnienek posągami.

prokurator – zarządca okręgu administracyjnego zwanego prokuratorstwem.

przypora – skarpa; pionowy element konstrukcyjny, podpora w postaci filara przyściennego o boku zewnętrznym ukośnie ściętym lub uskokowym. Jej zadaniem jest wzmocnienie ściany budynku lub muru wolno stojącego.

refektarz – sala w klasztorze lub zamku zakonu rycerskiego, przeznaczona do spożywania posiłków oraz zebrań.

sklepienie kolebkowe – ma formę półcyldryczną o przekroju w postaci łuku pełnego, odcinkowego lub ostrego. Zależnie od kierunku usytuowania tego sklepienia w przestrzeni, rozróżnia się sklepienie kolebkowe proste, ukośne, wspięte, spiralne i poprzeczne.

sklepienie krzyżowe – powstaje przez przecięcie się pod kątem prostym dwóch równej wielkości sklepień kolebkowych. Jego odmianę stanowi sklepienie krzyżowo-żebrowe (cztero-, sześć- i ośmiodzielne) o żebrach na stykach jego części składowych.

służka – w architekturze gotyckiej pionowe, cienkie elementy kamienne lub ceglane o przekroju walka lub półwalka, zespolone z filarem wolno stojącym lub przyściennym, pełniące statyczną funkcję przenoszenia nań za pośrednictwem żeber ciężaru sklepienia krzyżowo-żebrowego.

spichrz – spichlerz; jedno- lub kilkukondygnacyjna budowla przeznaczona do magazynowania zboża luzem lub w workach, lub wydzielone w tym celu pomieszczenie w budynkach o innym przeznaczeniu.

stalle – ławy ustawione w pobliżu ołtarza głównego, przeznaczone dla duchowieństwa uczestniczącego w nabożeństwie Liturgii Godzin.

terakota – wyroby ceramiczne nieglazurowane mające w następstwie wypalania czerep porowaty biały lub barwny, stosowane w budownictwie i architekturze jako materiał wykończeniowy oraz dekoracyjny od czasów starożytnych do dzisiaj.

tympanon – półokrągłe pole, wielolistne, wypełnione zazwyczaj dekoracją rzeźbiarską, mieszczące się w górnej części portalu, nad nadprożem wejścia.

wykus – fragment budynku o rzucie poziomym w kształcie prostokąta wieloboku lub koła, występujący z lica ściany zewnętrznej, podwieszony powyżej parteru na jednej lub kilku kondygnacjach.

Notatki

(L.B.S.)

Redakcja: Tadeusz Rauchfleisch, Janusz Hinz. Logo KMDG wykonał Grzegorz H. Rygielski.